

MAGDALENA JAHN
Kraków

ELEMENTY SŁOWNICTWA KOŚCIELNEGO I CERKIEWNEGO W NAJNOWSZYCH PRZEKŁADACH POLSKICH I ROSYJSKICH TEKSTÓW RELIGIJNYCH

Pości i jakości słownictwa specjalistycznego składającego się na język kościelny czy cerkiewny nie da się jednoznacznie określić, chociażby dlatego, że pewne jego składniki dość swobodnie przenikają do języka współczesnego, inne do niego powracają po kilkudziesięciu latach¹.

Używa się dziś w Rosji, nie tylko w środowiskach chrześcijańskich, takich słów jak колоратка lub пекторалка (koloratka), mówi się духовно-пастырская деятельность², воскресные школы³, tj. szkoły działające przy świątyniach i parafiach, w których dzieci uczą się religii⁴, jest канонизация, конклаве, литания, Ягве (Яхве), Саваоф⁵ itd.

Niniejszy szkic powstał na podstawie kilku dostępnych tłumaczeń tekstów religijnych z języka polskiego na rosyjski oraz jednego przekładu książki z języka rosyjskiego na polski. Wszystkie tłumaczenia stanowiące materiał źródłowy zostały wymienione w zamieszczonej na końcu artykułu bibliografii. Ponadto we wspomnianej bibliografii znalazły się dane dotyczące oryginałów.

Nie sposób przedstawić wszystkich wynotowanych z tekstów źródłowych interesujących nas wyrazów, które należą do leksyki tekstów religijnych. W poniższym szkicu zamierzam wymienić tylko te, które:

1. są pochodzenia obcego, przeważnie greckiego lub hebrajskiego, rzadziej łacińskiego albo aramejskiego;

¹ Warto odnotować, że jeszcze kilka lat temu słowniki języka rosyjskiego tendencyjnie pomijały słownictwo filozoficzno-religijne. Jako przykład może służyć wydany w roku 1984 w Moskwie słownik wyrazów obcych (Словарь иностранных слов. Москва 1984), w którym zostało pominięte słowo Пасха. Hasła tego nie ma także w sowieckich słownikach etymologicznych.

² Księża Rosjanie protestują przeciwko stosowanemu przez polskich tłumaczy literatury religijnej określeniu душепастырская деятельность, którego *native speakerzy* nie używają.

³ Краткий словарь современных понятий и терминов. Москва 1993 s. v.

⁴ Tamże s. v.

⁵ Tamże s. v.

2. charakteryzują się wysoką częstotliwością występowania w przeanalizowanych przeze mnie tekstach tłumaczeń na język rosyjski;

3. są odnotowane w najnowszych słownikach wydanych w Rosji⁶.

Wyselekcjonowany w ten sposób materiał leksykalny można dla większej przejrzystości podzielić na kilka grup. Tworzą je:

1. stosunkowo najłatwiejsze do przetłumaczenia na język rosyjski i z języka rosyjskiego, o ile oczywiście nie zostały pominięte w słownikach, nazwy, które weszły do obu naszych języków poprzez grekę, a ściślej koine, i mają po rosyjsku i po polsku identyczne znaczenie oraz takie samo lub podobne brzmienie, np.: rosyjskie: агапа, акафист, аллилуия, анафема, антифон, Евхаристия, епископ, епископат, ипостась, канон, литания, манна, монастырь, харизма⁷, экуменизм, энциклика oraz polskie: *agapa, akatyst, alleluja, anatema, antyфона, Eucharystia, episkop* (biskup obrządku wschodniego), *episkopat, hipostaza, kanon, litania, manna, monaster, charyzmat, ekumenizm, encyklika* itp. Podobnie jest ze słowami pochodzącymi z łaciny, takimi jak rosyjskie: канонизация, конклаве, конкордат i polskie: *kanonizacja, konklawe, konkordat*. Osobny problem stanowią zaliczane umownie do tej grupy nazwy rosyjskie, które nie są poświadczone przez współczesne słowniki, a mimo to przez tłumaczy są używane. Przykładem może być słowo табернакулум⁸.

2. Rosyjskie nazwy obcego pochodzenia, których polskie odpowiedniki nie są podobne brzmieniowo i mają inną etymologię. Należy tu wymienić wyraz rosyjski епитрахиль wywodzący się z języka greckiego oraz polski *stula*, który pochodzi od łacińskiego *stola*. Innym przykładem może być rosyjska епитимия o greckim rodowodzie i nasza *pokuta*, która weszła do polszczyzny z języka czeskiego.

3. Słowa rosyjskie, które są podobne dźwiękowo do innych polskich odpowiedników, ale mają w obu językach inne znaczenie. Spośród najczęściej występujących w tekstach stanowiących materiał źródłowy warto tu odnotować przede wszystkim rosyjski амвон, który oznacza centralną część tzw. solei, znajdującej się naprzeciwko carskich wrót, oraz naszą *ambonę* – dawniej: podwyższenie dla kaznodziei, potem także „katedra” dla lektora i kaznodziei.

⁶ Nieocenionym wprost źródłem informacji o interesującym nas słownictwie jest dziś przede wszystkim wspomniany już słownik współczesnych pojęć i terminów, wydany w Moskwie w 1993 r. (por. przypis 3).

⁷ Stosunkowo często występujący w rozpatrzonych tłumaczeniach wyraz харизма słowniki języka rosyjskiego pomijają. Informację o tym słowie można znaleźć jedynie w komentarzach do Pisma św. Рог. пр. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа. Брюссель 1979 с. 749 (Симфония к Новому Завету).

⁸ Рог. m.in. Молитвенник для католиков латинского обряда. Брюссель 1979 с. 137.

Innym przykładem może tu być rosyjski алтарь, gdy pojawia się w tekście w znaczeniu: *prezbiterium*.

4. Osobną, bardzo liczną grupę nazw rosyjskich stanowią wyrazy nie posiadające ekwiwalentów w języku polskim. W tłumaczeniach na język polski z konieczności przytacza się te terminy w brzmieniu oryginalnym i podaje się ich definicję. Oto najczęściej spotykane z wynotowanych przykładów:

a) nazwy szat liturgicznych: *stichar'* - tunika, którą na czas sprawowania czynności kultowych nakłada diakon; *podriznik* - tunika, którą pod ornat wkładają kapłani i biskupi; *sakkos* - rodzaj *sticharu* u wyższych hierarchów; *skufija* - zaokrąglona czapeczka; *orarion* - wstęga zakładana przez ramię na czas modlitwy (nazwa pochodzi od łacińskiego *orare* - 'modlić się'), oba końce tej wstęgi są zszyte; *kamiławka* - zaokrąglona czapeczka z wełny wielbłądziej, rodzaj *skufii*; *kukol* - nakrycie głowy; *protojerej* - godność w Kościele prawosławnym, której odpowiednikiem jest katolicki kanonik; *epitrachelion* - naszyjnik; *omoforion* - naramiennik⁹.

b) nazwy części świątyni prawosławnej¹⁰: *anatoj* - wysoki stół z pochyłym blatem, na którym kładzie się księgi liturgiczne i ikony; *deisus* - rząd ikon, w których centrum znajduje się tryptyk przedstawiający Chrystusa, Matkę Boską (z prawej strony) i św. Jana Chrzciciela (z lewej strony). Ci ostatni w geście modlitewnym wyciągają ręce w stronę Zbawiciela; carskie wrota - początkowo niskie, dziś zamknięte, służą do odizolowania ołtarza i sprawujących liturgię kapłanów prawosławnych od obecnych w świątyni wiernych; *klirosy* - część *solei* (a ściślej jej prawa oraz lewa strona); *soleja* - podwyższenie przed ikonostasem, którego środkowa część nazywa się po rosyjsku *amwon*, a boczne - *klirosy*;

c) nazwy ksiąg kościelnych lub ich fragmentów¹¹, np.: *Wulgata* - łacińskie tłumaczenie Biblii z IV w. (przekład św. Hieronima); *Septuaginta* - greckie tłumaczenie Starego Testamentu z III-II w. p.n.e.; *Oktoich* (lub „Wosmiercznik”) - księga zawierająca osiem cyklów nabożeństw na poszczególne dni tygo-

⁹ Znacznie rzadziej występują nazwy paramentów cerkiewnych, które również nabrały znaczenia symbolicznego (np. pas, palica, poruczi, nabiedriennik). Nie są one jednak obcego pochodzenia i dlatego nie interesują nas w niniejszym krótkim szkicu.

¹⁰ Zgodnie z przyjętą zasadą nie wymieniam rodzimych, rosyjskich nazw części świątyni, takich jak np. придел (dosł. przybudówka), dobudowane pomieszczenie z ołtarzem; im dana świątynia ma więcej takich przybudówek z ołtarzem, tym więcej mszy można w niej odprawiać. (Na jednym ołtarzu w Kościele prawosławnym można było odprawiać tylko jedną mszę św. dziennie).

¹¹ Poza tu wymienionymi są jeszcze rosyjskie słowiańskiego pochodzenia nazwy takie jak np. Часослов - zestaw psalmów i modlitw, które odmawiane są podczas nabożeństw o określonych godzinach.

dnia; *Sliedowannaja Psaltir'* - zbiór tekstów biblijnych oraz zasad odprawiania nabożeństw; *Mineja* - służba Boża całego cyklu świąt stałych; *Triod'* - księga liturgiczna Kościoła wschodniego zawierająca pieśni, modlitwy i ceremonie kościelne przepisane na czas od Wielkiego Postu do Zielonych Świąt; *Triod'cwietnaja* - rytuał wielkanocny; *Triod'postnaja* - rytuał wielkopostny; *Katyzmy* (ros. *kafizma*) - fragmenty psalmów, których w cerkwi słucha się na siedząco.

d) nazwy dotyczące nabożeństw cerkiewnych i kościelnych, np.: *Liturgija* (inaczej: obiednia) - ofiara eucharystyczna; *panichida* - prawosławne nabożeństwo za zmarłych; *miessa* - msza w Kościele katolickim; *agapa* - uczta braterska, wieczerza u pierwszych chrześcijan na pamiątkę Ostatniej Wieczerzy Pańskiej; *anafora* - podniesienie; *Simwoł* - Credo (Skład Apostolski).

e) nazwy świąt kościelnych¹² stałych i ruchomych, np.: *Epifanija* - święto objawienia się Boga w świecie; *Pascha* - 1. (od hebr. *pesah* - przejście) - święto żydowskie obchodzone na pamiątkę wyjścia Żydów z niewoli egipskiej, 2. nazwa chrześcijańskich Świąt Wielkanocnych¹³.

f) terminy filozoficzne, np.: *apokaliptika* - rodzaj ksiąg biblijnych i apokryfów, w których treść jest objaśniana za pomocą symboli, alegorii, wizji; *teokratija* - ustrój społeczny oparty na prawie Bożym (termin wprowadzony przez Józefa Flawiusza); *teofanija* - samoobjawienie się Boga¹⁴; *soteriologija* - nauka o Zbawieniu; *eschatologija* - eschatologia; *ekziegeza* - egzegeza itd.

g) greckiego lub łacińskiego pochodzenia nazwy zwyczajów chrześcijańskich, np.: *кутья* - tradycyjna słowiańska potrawa obrzędowa¹⁵; *куличи* - specjalne babki, a właściwie chleby wielkanocne z mąki pszennej, słodkie, pulchne, pieczone na maśle, jajach, mleku; *коледа* i *коляда* - 1. zwyczaj ludowy chodzenia z szopką i przebierańcami, 2. podarek z okazji Bożego Narodzenia lub Nowego Roku, 3. pieśń związana tematycznie z okresem Bożego Narodzenia, początkowo o tematyce świeckiej, adresowana do przyjmującego gospodarza, później - o tematyce religijnej dotyczącej Bożego Narodzenia.

¹² W analizowanych przeze mnie tekstach tłumaczeń często występują oczywiście także nazwy świąt chrześcijańskich, takie jak: Рождество, Благовещение, Преображение Господне, Успение, Пятидесятница.

¹³ W języku rosyjskim słowo *пасха* ma jeszcze jedno, trzecie znaczenie: jest to słodka potrawa wielkanocna, rodzaj babki o kształcie piramidy, upieczonej z sera, jaj, rodzynek itd.

¹⁴ Termin ten jest szczególnie często używany przez papieża Jana Pawła II. Por. J a n P a w e ł II. *Wierzę w Boga Ojca Wszchemogącego*. Libreria Editrice Vaticana 1987.

¹⁵ Na południu Rosji *kutia* z gotowanego ryżu lub pszenicy, z rodzynekami i z miodem, w cerkwi prawosławnej noszona do święcenia, była spożywana w czasie uroczystości pogrzebowych, podawano ją na stypach.

Wynotowane z tekstów źródłowych przykłady nie wyczerpują, oczywiście, całości zagadnienia. Zaprezentowane tu wyrazy, jako nieliczne, nie pozwalają rzecz jasna na robienie szerszych uogólnień. Uprawniają jednak, jak się wydaje, do wyciągnięcia kilku wniosków:

1. Słownictwo rosyjskie, o którym była wyżej mowa, składa się przeważnie z zapożyczeń. Wiedząc o tym, tłumaczący teksty religijne rusycyście w wypadku, gdy dana nazwa czy termin nie figuruje w słownikach języka rosyjskiego, odwołuje się do Biblii i do prac egzegetów prawosławnych. Niezwykle cenne są dla tłumaczy opublikowane na Zachodzie, zwłaszcza w Belgii, współczesne przekłady Pisma św. z „imprimatur” Kurii Rzymskiej.

2. Nie oznacza to, że wszystkie problemy językowe są łatwe do rozstrzygnięcia. Trzeba przecież pamiętać, że w rosyjskojęzycznych wydaniach Biblii, także w tych opublikowanych w latach 1964-1993, nie zamieszcza się tekstów niekanonicznych dla Kościoła wschodniego. Tak więc, dla przykładu, żeby móc przetłumaczyć z języka polskiego na rosyjski akapit tekstu odnoszącego się do Ksiąg Machabejskich czy do Księgi Mądrości, należy przestudiować prace filozofów prawosławnych na temat dziejów powstania Biblii¹⁶. To samo dotyczy Księgi Tobiasza czy Księgi Barucha. Nawet najlepsze słowniki i encyklopedie nie są tu w stanie zastąpić studiowania tekstów filozoficznych i religijnych, których autorami są teologowie prawosławni. To właśnie z prac filozoficznych tłumacz dowiaduje się, że egzegeci rosyjscy dzielą proroków na „wielkich” i „małych”, podczas gdy u Jana Pawła II mamy proroków „większych” (Izajasz, Jeremiasz, Ezechiel i Daniel) i „mniejszych”¹⁷ (Ozeasz, Joel, Amos, Abdiasz, Jonasz, Micheasz, Nahum, Habakuk, Sofoniasz, Aggeusz, Zachariasz, Malachiasz).

3. Większość zaprezentowanych słów nie zmienia się od stuleci. Dotyczy to zwłaszcza biblijnych imion i nazw geograficznych. Nazwy te w przekładach na współczesny język rosyjski są szczególnie ciekawe, ponieważ, w przeciwieństwie do ich polskich odpowiedników, brzmieniowo przypominają język hebrajski, a niektóre nawet - aramejski.

4. Do współczesnego języka rosyjskiego zaczynają w nowej rzeczywistości politycznej wracać stare, dawno zapomniane przez społeczeństwo słowa. Niekiedy natrafiają one na opory natury psychologicznej. Według sondażu przeprowadzonego niedawno na ulicach Odessy przez rosyjskiego salezjanina słowo миссионер (*misjonarz*) ma, zdaniem respondentów, wyraźny odcień pejoratywny. Jest rozumiane tak, jak to sugerowała propaganda komunistyczna: misjo-

¹⁶ O księgach niekanonicznych dla Kościoła wschodniego jest mowa m.in. w pracy: А. М е н ь. Как читать Библию. Bruxelles 1981.

¹⁷ Por. m.in. J a n P a w e ł II, jw.

narze są to wysłani z krajów burżuazyjnych duchowni, którzy nawracają ludy pogańskie na chrześcijaństwo ogniem i mieczem. W Rosji nawet w środowiskach chrześcijańskich słowo „misjonarz” budzi nieufność wobec zakonników. Tak więc, kiedy się tłumaczy tekst religijny na język rosyjski, należy sobie zdawać sprawę z tego, że jego odbiorca jest człowiekiem o mentalności ukształtowanej czy raczej zdeformowanej przez system totalitarny, w którym się urodził i żył.

Na innego rodzaju trudności napotykają dziś rusycyści, którzy podejmują się tłumaczenia tekstów związanych tematycznie z duchowością i charyzmatem zakonów Kościoła katolickiego¹⁸. Przekłady reguł i konstytucji generalnych zakonów są obecnie potrzebne m.in. jako materiały formacyjne dla Rosjan i innych obywateli Wspólnoty Niepodległych Państw, którzy wstępują do klasztorów w Polsce i w Europie Zachodniej.

Rusycyści jako profani, nawet jeśli są *native speakerami*, bez pomocy zakonników-Rosjan nie mogą opracować tak potrzebnego tłumaczom słownika terminologicznego dotyczącego reguł i konstytucji poszczególnych zakonów. Należy mieć nadzieję, że lukę tę wypełnią tercjarze z Petersburga i innych miast rosyjskich, którzy byli uczestnikami Trzeciego Międzynarodowego Sympozjum Zakonu Franciszkańskiego. Sympozjum odbyło się w Krakowie w lipcu 1993 r.

BIBLIOGRAFIA

- Иоанн Павел Второй молодежи. Перевод и редакция Московский Клуб Католической Интеллигенции. Краков 1991.
М а л и н с к и й М.: Верить в Христа. Перевод на русский язык Люцины Парчевской и Александра Гуры. Рим-Люблин 1992.
М а л и н с к и М.: Wierzyć w Chrystusa. Poznań 1979.
„Эхо Меджугорье”. Краков 1991-1992. Русское издание.
„Echo Miedzugoria”. Kraków 1991-1992. Wydanie polskie.
М и е њ А.: Sakrament, słowo, obrzęd. Przeł. Zbigniew Podgórzec. Łuków 1992.
М е н ь А.: Таинство, Слово, образ. Bruxelles 1980.

¹⁸ Niezwykle cenne są następujące tłumaczenia na język rosyjski dotyczące tego kręgu zagadnień: А. Ф р о с с а р. Соль земли. (О католических монашеских орденах). Bruxelles 1973; Устав Францисканского Ордена. Перевод на русский язык Елены Давыдовой. Roma 1993 mps.

ЭЛЕМЕНТЫ КАТОЛИЧЕСКОЙ И ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКОВНОЙ ЛЕКСИКИ
В НОВЕЙШИХ ПЕРЕВОДАХ ПОЛЬСКИХ И РУССКИХ РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕКСТОВ

Р е з ю м е

В статье обсуждаются следующие слова, принадлежащие к лексике религиозных текстов: 1. слова иноязычного происхождения, преимущественно греческого или древнееврейского, реже латинского или арамейского, 2. слова, отличающиеся высокой частотностью употребления в рассмотренных автором текстах переводов 1991-1992 гг., 3. зарегистрированные новейшими словарями, изданными в России.

Перевод с польского Романа Левицкого